

*Харитонов Є. О.,
доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України,
завідуючий кафедрою цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

*Харитонova О. І.
доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України,
завідуюча кафедрою права інтелектуальної
власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

УНІЇ ТА УКРАЇНА: НЕЗАСВОЄНІ УРОКИ

Анотація. У статті розглядається історія становлення та розвитку державницьких та релігійних уній, з позиції сьгоднішніх євроінтеграційних прагнень і зусиль нашої держави бути включеною до Європейського цивілізаційного простору. Так було розглянуто основні передумови, чинники та результати виникнення на прикладі Кревської, Городельської, Краківсько-Віленської, Любленської, Берестейської, Гадяцької уній, яку роль відіграла релігія і церква в них, а також проблема поділу українців на конфесії.

Ключові слова: унії, Україна, Велике Князівство Литовське, Королівство Польське, Московське князівство, українські землі, релігія.

Розглядаючи сьгоднішні інтеграційні процеси у Центрально-Східній Європі, корисно звернутися до історії державницьких та релігійних уній за участю України. Як зауважував І. Лисяк-Рудницький, хоча етос і естетичне чуття українського народу закорінені в духовній традиції східного християнства, але, оскільки країна рівночасно була у своїй соціальній і політичній структурі частиною європейського світу, то українці прагнули до синтезу між Сходом і Заходом. У релігійній сфері це зробило Україну класичною країною унійної традиції. Причому ця тенденція була притаманна всім українцям, а не тільки католикам східного обряду. Вона сильно позначилася серед більшості українського народу, що дотримувалась православ'я, а також серед українців-протестантів [1, с. 9].

У вітчизняній літературі історія уній традиційно подавалася під критичним кутом зору [2, с. 8-10; 3; 4, с. 15, 5, с. 122, 399, 402-403]. Такий підхід пояснюється тим, що з останньої третини XVI ст. основною формою ідеологічної боротьби в Україні стала боротьба між католицизмом та уніатами, з одного боку, і православ'ям — з іншого. Хоча за цими віросповідальними боріннями стояли соціально-політичні суперечності й конфлікти [6, с. 209], спрощене розуміння

протистояння було підхоплене тими, хто вбачали у цьому можливість швидкого і легкого залучення у табір «опозиціонерів» широких верств населення за допомогою очевидних критеріїв: як лях — то католик, як українець — то православний (і навпаки). Особливо припало до смаку таке бачення московським ідеологам, оскільки воно автоматично висувало Москву на роль єдиного надійного союзника: однієї віри — значить на одному боці. Це був улюблений аргумент і радянських ідеологів, хоча вони не були ні православними, ні взагалі, християнами. Вершиною такої оцінки став Львівський «собор» 1946 р., який відповідно до побажань радянської влади прийняв рішення про ліквідацію греко-католицької церкви, аби знищити залишки унії в Україні.

Разом із тим, на тлі негативної оцінки уній вимальовується й розуміння того, що розділення Церкви є кричущим гріхом християнського світу, спротив волі Христа. Натомість, реальний шанс збереження єдності суспільства — це унія і примирення [7, с. 191]. Фактично, унії були спробами інтеграції у Європейський цивілізаційний простір. У зв'язку з цим варто згадати оцінку, наприклад, Берестейської унії як одного із засобів інтеграції східнослов'янської духовної культури в культуру європейську, що протягом XVII-XX ст. відіграло позитивну роль у розвитку української і білоруської духовної культур, сприяло збереженню національної самобутності цих народів [8, с. 57].

Під таким кутом зору унії на українських землях досліджені, як здається, недостатньо, що зумовлює доцільність вивчення їхнього значення з позицій сьгоднішніх євроінтеграційних прагнень і зусиль нашої держави.

Отже, аби з'ясувати уроки уній для України, коротко розглянемо їхні передумови, чинники та результати, маючи при цьому на увазі, що про «унії» може йтися як про державницькі, так і про релігійні об'єднання, хоча, зазвичай, цей феномен містить ознаки як першого, так і другого.

При цьому візьмемо до уваги ту важливу, на наш погляд, обставину, що у більшості уній українські землі виступали об'єктом угод. І лише з часом почала вимальовуватися постать України, як повноправного учасника домовленостей.

Так, польсько-литовський союз Королівства Польського і Великого Князівства Литовського почався з Кревської унії 14 серпня 1385 р. і до 1569 року мав персональний характер [9, s. 123-126]. Укладення такої унії було зумовлене дією низки чинників політичного характеру, зокрема, територіальною експансією Тевтонського ордену та Московського князівства, небезпекою нападів татар тощо [10]. Крім того, що ця унія мала «державницький» характер, великі надії на неї поклала римська курія і вище польське католицьке духовництво, які прагнули поширити католицтво у Великому князівстві Литовському і тим посилити свій вплив на сході Європи.

Як суб'єкт цієї угоди або її частини Україна не фігурувала і не могла фігурувати. Натомість, українські землі були частиною об'єкту (предмету) договору. Зокрема, литовський князь Ягайло зобов'язувався сприяти поверненню відторгнутих від Польщі земель (зокрема, Галичини, відібраної Угорщиною) і приєднати до Польського королівства підвладні йому українські, білоруські, руські та власне литовські землі.

Очевидно, не можна вважати проявом правосуб'єктності України участь феодалів російських, українських і білоруських земель, залежних від удільних князів, у протидії унії, яка завершилась компромісом, закріпленням угодою, укладеною 4 (5) серпня 1392 р. у маєтку Острів поблизу м. Ліди (Білорусь) [10]. Хоча на з'їзді 1398 р. українські князі були серед тих, хто проголосив Вітовта самостійним правителем держави, яка стала називатися Велике князівство Литовське, Руське та Жемайтійське, але це не спростовує твердження, що й у цьому випадку українські землі були об'єктом, а не суб'єктом Острівської та наступної за нею Віленсько-Радомської унії 1401 р., котра закріпила новий розклад політичних сил [9, s. 125].

Так само про вирішення «персональних» проблем шляхти, а не державницьких проблем українських земель йшлося у Городельській унії, укладеній 2 жовтня 1413 р. у місті Городло між Польським королем Владиславом II та Великим князем Литовським, Руським та Жемантійським Вітовтом [11, с. 119]. Унія підтверджувала існування Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського, як держави, вирішувала низку питань державного управління обох країн, а також унормування Привілеїв шляхетських та зрівняння прав шляхти католицького віросповідання

Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Для української шляхти мало значення те, що литовсько-білорусько-українське боярство зрівнювалося у станово-правовому сенсі з польськими магнатами та шляхтою, підтвердженням чого стало передання впливовим литовсько-українським родам польських шляхетських гербів.

Оскільки займати вищі урядові посади та бути допущеним до великокнязівської ради й користуватися усіма наданими правами і привілеями могли лише католики за віросповіданням і ті, хто отримав герби польської шляхти, у цьому середовищі виникла напруженість. Тому, коли Великим князем Литовським у 1440 р. було обрано сина Ягайла — Казимира, він відразу видав «Віленський привілей», який урівнював православну і католицьку шляхту, аби зняти напруження у відносинах між ними [10].

Мало що змінили у цьому сенсі Краківсько-Віленська (Віленська) унія, акт якої 6 травня 1499 р. в Кракові був підписаний польською шляхтою, а 24 липня того ж року литовською знаттю у Вільно, та укладена у 1501 р. між Польським королівством і Великим князівством Литовським-Мельницька унія (м. Мельник — Підляшшя), зумовлена прагненням польської та литовської шляхти об'єднати сили для боротьби проти Великого князівства Московського та інших ворогів [12]. (Втім, оскільки, Мельницький привілей, який встановлював владу «магнатської» олігархії, викликав опір шляхти. Литовський сейм не ратифікував унію, через що вона не набрала чинності [13].)

Що стосується українських земель, то вони фактично продовжували залишатися об'єктом уній, при тому, що активну роль в їх укладенні (а частіше — протистоянні) відігравали українські магнати. У 1505 р. Москва, у ході війни, початої під приводом захисту прав православних від утисків, відібрала у Великого князівства Литовського Чернігів і Стародуб на північному сході України. Криза сягнула критичної межі у 1562-1570 рр., коли Литва втягнулася у нову війну з Московським царством. Перед загрозою московського вторгнення, виснажені величезними воєнними витратами литовці, звернулися до Польщі по допомогу. Головною умовою допомоги поляки поставили об'єднання в одне політичне ціле Польщі з Литвою, яких до цих пір пов'язував, головним чином, спільний монарх. Не бажаючи поступатися своїм панівним становищем перед польськими конкурентами, до того ж занепокоєні небезпекою зростання католицьких впливів, литовські та українські магнати опиралися злиттю з Польщею. Але невдоволена пануванням магнатів середня та дрібна шляхта підтримала поляків, сподіваючись здобути собі привілеї, що їх мали

польські феодалі. Скликаний у 1569 р. в Любліні королем Сигізмундом Августом сейм проходив у гострій боротьбі. Незадоволені перебігом переговорів, магнати Великого князівства на чолі з протестантом Литовським князем Кшиштофом Радзівілом та православним українським князем Костянтином Острозьким залишили їх. У відповідь поляки за підтримки дрібної шляхти на Волині, у Підляшші та Києві оголосили про приєднання цих земель до Польщі. Це змусило магнатів повернутися за стіл переговорів. 1 липня 1569 р. була укладена Люблінська унія, а відтак утворилася Річ Посполита. Велике князівство певною мірою зберігало автономію, зокрема, місцеве врядування, військо, скарбницю та систему судочинства. Однак тепер до Польської корони відходили всі українські землі, що раніше належали литовцям.

Надалі вектор уній більш змістився у релігійну площину. У 1577 р. з'явився гарно аргументований трактат Пйотра Скарги «Про єдність Церкви Божої». Сигізмунд III, ревний католик, використав увесь свій авторитет для сприяння цій справі. Результатом цих зусиль можна вважати зрушення у бік компромісу. Навіть князь Острозький оголосив, що згоден на унію.

На цей раз ініціатива укладення унії надходила від православної сторони, а українські ієрархи відігравали активну роль. У 1590 р. православний єпископ Львова Гедеон Балабан, розлючений безкінечними суперечками з братством, а ще більше — нетактовним втручанням константинопольського патріарха, порушив питання про унію з Римом на таємній зустрічі православних єпископів у Белзі. Крім Балабана, докладніше вивчити це питання погодилися ще три єпископи: Кирило Терлецький із Луцька, Діонісій Збируйський з Хелма та Леонтій Пелчицький із Турова [14, с. 464]. Згодом до них пристав Іпатій Потій з Володимира.

Логічно припустити, що ними керували не тільки їхні власні інтереси (як це подається недоброзичливцями — противниками унії), але й щира занепокоєність долею спільноти та церкви. Адже до унії спонукала низка об'єктивних та суб'єктивних (але зумовлених об'єктивно) чинників, поміж яких найбільш вагомими були: ідея об'єднання християн, після розколу в 1054 р. на православну та католицьку, у єдину церкву; необхідність вирішення проблеми забезпечення рівноправності у Речі Посполитій католиків та православних; потреба врівноважити вплив на Україну Польщі, Білорусі та Москви; невдоволення руських православних єпископів тим, що у церковні справи дедалі більше втручалось міщанство, організоване у братства; прагнення єпископів звільнитися від підлеглості східним патріархам, які підтримували братства; намагання верхівки руського православного

духовенства добитися рівності з католицькими єпископами, які засідали у сенаті та титулювались «князі церкви» — і залежали тільки від Папи та почасти від короля. Схоже, православні архієпископи вірили, що високоавторитетна і добре організована католицька церква зуміє встановити серед православних жаданий порядок та дисципліну. Сподівалися вони й на те, що внаслідок цього зросте престиж єпископів серед духовенства та мирян. Ставши частиною католицької церкви, православні, на думку цих єпископів, дістануть повну рівноправність у Речі Посполитій, українські міщани не будуть більше зазнавати дискримінації в містах, а православну знать перестануть ігнорувати при розподілі службових посад. Звісно, й єпископи мали б вигоду від унії, бо, отримавши рівний з католицькими ієрархами статус, вони стали б членами впливового Сенату.

Мотивовані такими обставинами та міркуваннями, згадані православні єпископи провели кілька таємних зустрічей з королівськими урядовцями, католицькими єпископами та папським нунцієм, на яких домовилися у червні 1595 р. укласти унію між православною церквою та Римом. За умов гарантії збереження традиційної православної літургії та обрядів, а також таких звичаїв, як право священників брати шлюб, вони приймали верховний авторитет Риму в усіх справах віри та догми. Наприкінці 1595 р. єпископи Луцький Кирило Терлецький і Володимирський Іпатій Потій після видання королем універсалу, в якому він сповіщав про перехід православних єпископів до унії, вирушили до Риму, де представили 33 статті Унії, скомпонованих на підставі умов Флорентійської Унії. 23 грудня 1595 р. в Римі Папа Климентій VIII проголосив офіційне визнання унії, формально прийнявши українську православну церкву під свою зверхність.

В літературі згадується, що звістка про унію обурила православну громаду, бо для широких мас ідея об'єднання всього християнства відступала перед загрозою латинізації і полонізації України [14, с. 465].

Однак є підстави припустити, що обурила ця звістка не так «всю громаду», як знов-таки магнатів, без яких було вирішено справу. Так, князь Острозький був розлючений не самою унією, а тим, в який спосіб її укладено. У відкритому листі він оголосив чотирьох єпископів «вовками в овечій шкурі», які зрадили свою паству, й закликав віруючих до протесту. Надіславши офіційну скаргу королю, Острозький вступив у антикатолицьку спілку з протестантами, погрожуючи підняти збройне повстання. Проти унії виступила й частина православної шляхти і духовенства. Водночас в українських та білоруських

землях православна знать збирала свої місцеві ради (сеймики), на яких гнівно засуджувала унію. Налякані такими подіями, єпископи Балабан і Копистенський зреклися своїх колег та оголосили про свою формальну опозицію унії. (Не дуже приємно припускати, що все могло б скластися зовсім інакше, якби магнатів та велику шляхту залучили вчасно до перерозподілу компетенції, привілеїв та прав. Але дуже схоже на те, що було саме так, бо про заангажованість учасників свідчать наступні події).

Попри зазначені труднощі, 9 жовтня 1596 р. король Сигізмунд III Ваза і київський митрополит Михайло Рогоза за дорученням Папи Климента VIII скликали в Бересті (Бресті) в церкві святого Миколая церковний собор, котрий, втім, одразу розколовся на два окремі собори — православний і уніатський. Противників унії представляли єпископи Балабан і Копистенський, православні ієрархи з-за кордону, виборні представники нобілітету, понад 200 священників та численні миряни. Табір прихильників унії виглядав не настільки презентабельно: кілька католицьких сановників, королівські урядовці та четверо православних єпископів. Від самого початку перемови зайшли у глухий кут через жорстку позицію православної сторони. Але, попри протести та погрози з цього боку, прихильники унії публічно підтвердили свої наміри укласти її. 15 грудня 1596 р. була укладена Берестейська унія [15, 236]. Проголосивши унію, уніати визнали владу Папи Римського, прийняли основні догмати католицької церкви, зберігши православні обряди та відправу церковнослов'янською мовою. Уніатським єпископам обіцяли сенаторські звання (обіцянка залишилася невиконаною, що певною мірою ставить під сумнів звинувачення їх у корисливості), уніатське духовенство, як і католицьке, звільнялося від податків, уніатська шляхта одержала право обіймати державні посади нарівні з католицькою шляхтою, а уніати-містяни зрівнялися у правах з католицьким міщанством.

Суперечки навколо Берестейської унії породили активну полеміку. Першим був твір єзуїта Скарги «На захист Брестської унії» (1597 р.). Того ж року опубліковано польською (а потім й українською) мовою «Апокрисис» острозького шляхтича Марціна Броневського (псевдонім «Христофор Філалет»), у якому містилася критика відступництва греко-католицьких єпископів, а також доводилася законність Берестейського собору православної церкви. Від греко-католиків йому заперечив Іпатій Потій, котрий у 1599 р. опублікував українською мовою «Антиапокрисис», з низкою контраргументів [16, 181].

Загалом православні полемісти були більш активними. Так, критикував греко-католиків пред-

ставник острозького угруповання — Клірик Острозький. Крім того, у 1605 р. у Львові виходить анонімний трактат під назвою «Пересторога», присвячений викриттю «егоїстичних» мотивів, якими керувалися греко-католицькі єпископи. Таврував греко-католиків у творах «Послання єпископам — відступникам від православ'я» та «Коротко на відповідь Пйотру Скарзі» також Іван Вишенський — фанатичний оборонець православних традицій [17, с. 262-263]. Втім, він також критикував і православних, підкреслюючи егоїзм, любов до розкошів та розтлінність їхньої знаті, заможних міщан та духовенство, відповідальних за прикре становище церкви. Щиро переживаючи за народ, за покріпачених селян, проти всіх вад українського суспільства він бачив лише один засіб: цілком відкинути усі нові віяння, включаючи такі «язичницькі хитрощі, як граматика, риторика, діалектика та інші ганебні спокуси», і повернутися до давньої православної віри. Загалом, твори І. Вишенського, попри його моральні чесноти, можна оцінити як досить яскраве відображення поглядів представників суто ортодоксальної течії у православної церкви (котру й без того називають «ортодоксальною»). Варто додати, що згадане було написане під час перебування Вишенського на значній відстані від України, що надає його виступу характеру дещо схоластичного. Можливо, аби він безпосередньо стикався з реаліями повсякденного життя в Україні (у тому числі, релігійного), його висновки і рекомендації були б іншими, а вплив на подальші події — більш позитивним. А так вони досить сильно підживили релігійне протистояння в Україні, будучи помітним явищем на тлі не надто значного доробку учасників дискусії (з обох боків усього 20-30 творів). Втім, попри незначну кількість публікацій, твори палко обговорювалися при дворах тих магнатів, які трималися православ'я, та у братствах. Утягнувши суспільство в цю першу для нього справжню ідеологічну полеміку, вони сприяли піднесенню рівня його усвідомлення самого себе і свого місця в навколишньому світі. (Шкода лише, що плата виявилася надто високою, бо результатом цього усвідомлення виявилася поневолення України «православними одновірцями» на довгі століття).

Для нейтралізації протидії ортодоксальної православної спільноти уряд Речі Посполитої на початку 1630-х рр. видав «Статті для заспокоєння руського народу», які узаконювали легальне існування православної церкви. Проте ці «Статті» не змогли припинити конфлікт. Поширення католицизму та унії тривало, аж поки Українська революція 1648-1676 рр. не призвела до цілковитої ліквідації унії на Лівобережжі,

приєднання України до Московського царства, а з часом — до поступового перетворення України на Малоросію, змушену до прийняття правил гри імперії, в яку потрапила [16, с. 238-255, 264-276.].

Втім, Україна мала ще один шанс використати потенціал унії, до того ж, виступаючи повноправним суб'єктом угоди.

Протистояння з Московським Царством почалося у 1656 р., коли воно згорнуло військові дії проти Польщі і підписало з нею перемир'я. Ці дії Богдан Хмельницький розцінив як зраду інтересів України і в грудні приєднався до ліги протестантських держав. Але улітку ліга, зазнавши відчутних поразок від поляків і татар, фактично розпалася. Після смерті Богдана Хмельницького у 1657 р. Московське царство переглядає Переяславські домовленості, прагнучи обмеження прав української сторони і врешті перетворення українських земель на частину Московської держави. У серпні 1657 р. московський цар повідомляє Україну про організацію виборів нового гетьмана і про те, що царські воеводи візьмуть на себе адміністративні, арбітражні та судові функції і розпочнуть підготовчу роботу щодо введення московського врядування в Україні. Одночасно йде наступ на незалежність Української православної церкви: серед українського духовенства ведеться агітація за підпорядкування Київської митрополії московському патріарху та недопущення виборів Київського митрополита без участі Москви. Це прямо суперечить договору 1654 р., де не згадувалося про підпорядкування УПЦ Москві. Тим більше, що Київський митрополит Сильвестр Косів та більшість православного духовенства відмовилися присягати на вірність московському царю. Проте козаки провели вибори гетьмана на Раді, за козацькими звичаями і без участі в ній царського посланця. 26 серпня гетьманом Війська Запорозького було обрано Івана Виговського. Усі претензії царського уряду на перегляд відносин були відкинуті на загальновійськовій козацькій раді у Корсуні.

24 жовтня 1656 р. московський цар уклав у Вільно перемир'я з Польщею, за яким Україна переходила у протекторат Польщі. Одночасно проводиться «намовляння» козацької старшини проти гетьмана Виговського, засилаються московські послани з дарами і обіцянками до Запорозької Січі та полковників. У грудні 1657 р. полтавський полковник Пушкар зі своїм полком, за підтримки Москви, виступає проти гетьмана. 6 квітня цар призначає боярина Шереметьєва головою московської адміністрації в Україні й дає завдання забезпечити передачу адміністративного апарату в містах від козацької адміністрації міщанству, що прихильно ставилося до царської влади, з метою розхитати основи влади козацької держави.

Гетьман Іван Виговський відкинув незаконні московські вимоги і у жовтні 1657 р. підписує договір зі Швецією, яка у той час воювала як із Польщею, так і з Росією. Невдоволена частина козаків наприкінці року підіймає повстання на Запоріжжі та у південних полках Лівобережжя. Після того як цар відмовив Виговському у допомозі проти повсталих, гетьман повернувся до перемовин з Польщею.

16 вересня 1658 р під містом Гадяч між Річчю Посполитою і Гетьманщиною була укладена угода (унія). В основу примирення України та Польщі було покладено принцип федеративного устрою Речі Посполитої. За умовами унії Україна, як незалежна держава під назвою Велике Князівство Руське, входила на рівних правах з Польщею і Литвою до складу федерації. Територію Великого Князівства Руського склали київське, брацлавське і чернігівське воеводства. Вища законодавча влада належала національним зборам депутатів, які обиралися від усіх земель князівства. Виконавчу владу здійснював гетьман, який обирався довічно й затверджувався королем. Обрання кандидатів на гетьмана мали здійснювати спільно всі стани українського суспільства — козацтво, шляхта і духовенство. Гетьман очолював збройні сили України. У Великому Князівстві Руському встановлювалися державні посади канцлера, маршалка, підскарбія і вищий судовий трибунал. Діловодство мало вестися українською мовою. У Києві або в іншому місті передбачалося створити монетний двір для карбування власної монети. Українська армія мала складатися з 30 тис. козаків і 10 тис. найманого гетьманом війська. Польським військам заборонялося перебувати на території князівства. У випадку воєнних дій в Україні польські війська, які знаходилися на її території, переходили під командування гетьмана. Гарантувалися права та привілеї козацтва. На подання гетьмана щороку сто козаків з кожного полку мали прийматися до шляхетського стану. Православні віруючі зрівнювались у правах з католиками. Греко-католицька церква зберігалася, але не могла поширювати свій вплив на нові території. У спільному сенаті Речі Посполитої надавалося право засідати православному митрополитові київському і п'ятьом православним єпископам. Угода передбачала закріплення за Києво-Могилянським колегіумом академічного статусу і зрівняння його у правах з Краківським університетом. На території князівства передбачалося заснування ще однієї православної академії та середніх навчальних закладів — колегіумів, а також початкових шкіл та друкарень [18, с. 82-90]. Це був гарний шанс.

Але угода не була прийнята православною спільнотою. Поміж причин називалися: залишення

у складі Польщі Руського, Волинського, Белзького і Подільського воеводств, повернення шляхти прав на маєтності, відібрані у попередні роки, висока вірогідність війни з православним Московським Царством [19, с. 104]. Останній чинник виявився найважливішим практично. Росія не визнала цю угоду і почала війну з Україною. Московський цар 21 вересня 1658 р. видав грамоту із закликом усунути главу української держави й оголошенням про початок воєнних дій проти гетьманських військ. В Україну вступило царське військо — за різними джерелами, від 70 до 200 тисяч [19, с. 96-97]. Після низки битв, поміж яких особливо болючою для росіян була Конотопська битва, російські війська були відкинуті з української території. Гетьманський уряд запропонував царю «замирення» та обмін полоненими. Поразка змусила Москву на час відкласти питання встановлення безпосереднього контролю над територією України. Москва під тиском воєнних поразок була готова до переговорів і визнання факту існування козацької держави. Проте українці не зуміли скористатися перемогою. Політична переорієнтація частини старшини на Москву перекреслила військові здобутки українського війська. У вересні 1659 р. проти Виговського виступили полковники Золотаренко, Сомко та Цицюра. Це змусило Івана Виговського зректися гетьманської булави на користь Юрія Хмельницького. Розпочалась українська Руїна. А створення Великого князівства Руського залишилось на папері.

Таким чином, збройна перемога у війні закінчилась політичною капітуляцією після неї. Остаточні політичні підсумки, які суперечили воєнним результатам, були закріплені у нових «Переяславських статтях» 17 жовтня 1659 р. Росія досягла більшості з поставлених нею цілей: увівши війська в головні міста України, вона встановила реальний військово-політичний контроль над Лівобережжям, отримавши прямий доступ до його матеріальних, фінансових та людських ресурсів; дістала можливість безпосередньо впливати на призначення гетьмана та старшини, суттєво урізавши владні повноваження гетьмана і козацької ради у кадрових та інших питаннях; домоглась згоди козацької старшини не проводити самостійної, відмінної від московської, зовнішньої та внутрішньої політики; витіснила козацьку адміністрацію з Білорусі. Після Андрусівського перемир'я 1667 р. між Польщею і Московією та Угоди про Вічний мир 1686 р. [20, с. 11] Лівобережна Україна перейшла під контроль Москви. Козацтво отримало менше привілеїв, ніж передбачав Гадяцький договір, і втратило політичний вплив. Відбувся поділ українських земель між двома державами (зате польський уряд надавав православним

свободу віросповідання, а російський уряд обіцяв їх захищати).

Отже, задекларовані православними добрі наміри привели українське суспільство туди, куди очікувано мали привести. Замість об'єднання відбувся розкол за конфесійною ознакою: з одного боку — православні магнати, більшість духовенства та народні маси (вражаюча єдність народних мас і олігархів), з іншого — колишні ієрархи, які розуміли необхідність унії, підтримувані королем та їхні прихильники. Відбулося подальше роздрібнення християнської церкви — замість двох виникло три церкви: католицька, православна та уніатська (греко-католицька).

Хибне розуміння наболілих проблем українського суспільства та шляхів їхнього вирішення, зокрема, виставлення католицької Польщі як протилежності українському суспільству, призвело до штучної культурної конфронтації з поляками, котра, як на нашу думку, завершилася повною поразкою ортодоксальної сторони. Українська інтелектуальна еліта мусила вибирати між власною застиглою та зубожілою культурною спадщиною й привабливою польсько-католицькою культурою. Не дивно, що значна більшість приймала католицтво й згодом колонізувалася. Наслідком цього стало те, що українці втратили свою політичну еліту — шляхту. Таким чином, опираючись унії із Заходом, Україна мусила надалі, щоб реалізувати природне ментальне тяжіння до Заходу, опиратися «унії» зі Сходом, тиск з боку якого був набагато дужчим, ніж колись від Польщі.

І надалі поділ українців на дві конфесії, який став початком формування відмінностей між західними та східними українцями, не раз ставив державу на межу існування [15, с. 248-251]. Найкраще, що залишалось вбачати в тій релігійній полеміці, це те, що вона спричинила культурне піднесення, а ворожнеча з поляками сприяла чіткішому усвідомленню українцями своєї самотності. Тоді як найгіршим стало те, що згадане піднесення і усвідомлення самотності абсолютно ігнорувалося Росією, у лабеті якої поступово попала не лише Східна, але й Західна Україна.

Розгляд значення (уроків) уній для України хочемо завершити актуальними словами І. Лисяка-Рудницького: «Україна — розташована між світами грецько-візантійської й західної культур і законний лен їх обох, — намагалася на протязі своєї історії поєднати ці дві традиції в живу синтезу. Це було велике завдання і ... Україна не зуміла його повністю виконати. Україна наближалася до цієї синтези в великі епохи своєї історії, за Київської Русі й за козащини XVII ст. Проте, хоч ці епохи були багаті на потенціальні можливості та часткові досягнення, в обох випадках остаточна

синтеза зазнала невдач, й Україна впала під тягарем надмірного зовнішнього натиску, а також від нерозривних внутрішніх сил. У цьому сенсі можна сказати, що велике завдання, яке творить історичне покликання українського народу, залишається досі не виконаним і ще належить до майбутнього» [1, с. 9].

Література:

1. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом. Історичні есе: В 2 т. Том I. : [пер.з англ.] / І. Лисяк-Рудницький. — К. : Основи, 1994. — 573 с.
2. Окснюк И.Ф. Уния: Исторический очерк / И.Ф. Окснюк. — К.: Издательский центр УПЦ, 1990. — 38 с.
3. Шевченко В. Православно-католицька полеміка та її вияви на теренах Русь-України/ В. Шевченко // Розбудова держави. — 1996. — № 9, С. 19-22; № 10, С. 48-50; № 12, С. 19-22.
4. Зубенко Б. Польша і Україна. Польсько-українські відносини в минулому і сьогодні / Б. Зубенко. — Львів, 1998. — 334 с.
5. Павлов С.В. Географія релігій: навч. посібн. / С.В. Павлов, К.В. Мезенцев, О.О. Любіцева. — К.: «АртЕк», 1999. — 503 с.
6. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепт України в Західній Європі XI-XVIII ст. / Д. Наливайко. — К. : Основи, 1998. — 578 с.
7. Гудзик К. «Гріх християнського світу»: розколу християнства — 950 років // Апокрифи Клари Гудзик / за заг. ред. Л.Івшиної. — Видання перше. — К.: ЗАТ «Українська прес-група», 2005. — 280 с.
8. Матеріали Краківської міжнародної наукової конференції «Унія і уніати в польській і слов'янській культурах» 17—19 грудня 1992 р. // Слово і час. — 1993. — № 3. — С.57.
9. Juliusz Bardach, Boguslaw Lesnodorski, Michal Pietrzak. Historia ustroju i praw państwa polskiego. — Wydanie piąte. — Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 2001. — s. 123-126.
10. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
11. Історія релігії в Україні : навч. посібн. / А.М. Колодний, П.Л. Яроцький, Б.О. Лобовик та ін.; За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. — К. : Т-во «Знання», КОО, 1999. — 735 с.
12. Велика історія України : у 2-х т. Том I. / Передмова д-ра І.П. Крип'якевича : Зладив М. Голубець. — К. : Глобус, 1993. — 400 с.
13. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Мельницька_унія
14. Лубський В.І. Історія релігій : підручник : [2-ге вид.] / В.І. Лубський, М.В. Лубська. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 776 с.
15. Головащенко С.І. Історія християнства : Курс лекцій : навч. посібн. / С.І. Головащенко. — К. : Либідь, 1999. — 352 с.
16. Дорошенко П.І. Нарис історії України / П.І. Дорошенко. — Львів : «Світ», 1991. — 328 с.
17. Глобенко М. Вишенський Іван. Енциклопедія українознавства : Т.І [Перевидання в Україні. Репринтне видання]. / М. Глобенко. — Львів: Наукове товариство ім. Т.Шевченка, 1993. — 398 с.
18. Гадацький трактат : [пер. з польськ.] / В.Шевчук. — Львів : Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка., 1909. — Т. 89. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://movahistory.org.ua/wiki/>
19. Горобець В. Мрія, утоплена в підозрілості й образах, або Чому таким коротким було життя

українсько-польської унії 1659 року ? // Війни і мир / За заг.ред. Л.Івшиної. — Вид. перше. — К. : Українська прес-група, 2004. — 105 с.

20. Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII-XX вв.) / А.Е. Тарас. — Минск : Харвест, 2008. — 832 с.

Харитонов Е.О., Харитонова О. И. Унии и Украина: неусвоенные уроки. — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается история становления и развития государственных и религиозных уний с позиции современных евроинтеграционных стремлений и усилий нашего государства относительно в Европейское включение цивилизационное пространство. Так, были рассмотрены основные предпосылки, факторы и результаты возникновения на примере Кревской, Городельской, Краковско-Виленской, Люблинской, Брестской, Гадячской уний, та, какую роль играла религия и церковь в них, а также проблема разделения украинцев на конфессии.

Ключевые слова: унии, Украина, Великое Княжество Литовское, Королевство Польское, Московское княжество, украинские земли, религия.

Kharitonov E.O. Kharitonova O.I. Unions and Ukraine: lessons unlearned. — The Article.

Summary. The history of establishment and development of state and religious unions from the perspective of current European integrational aspirations and efforts of our country to the European civilizational space were researched in the article. Thus, basic preconditions, factors and results of emergence were considered on the example of Krevsk, Horodelsk, Cracow-Vilensk, Lyublensk, Brest, Hadiach Unions, the role, played by religion and the church in them, and the problem of division of Ukrainians into confessions.

Key words: unions, Ukraine, Great Duchy of Lithuania, Kingdom of Poland, Muscovy, Ukrainian lands, religion.